

ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ

УДК 94(477.43/44)«1928–1933»

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2021-35-56-68>

Олег Мельничук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

доктор історичних наук, професор (Україна)

e-mail: istpravo@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1901-3149>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/C-9161-2019>

Scopus ID: 57212406873

Тетяна Мельничук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: tmelnychuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6814-142X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3354965/tetiana-melnychuk/>

Утвердження більшовицького тоталітарного режиму в подільському селі наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр.: причини, технології та наслідки (на прикладі села Мельниківець на Вінниччині)

Анотація. *Метою статті є, на основі джерел, з урахуванням мікроісторичного підходу, простежити процес остаточного утвердження більшовицького тоталітарного режиму в подільському селі наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. через аналіз причин, технологій та наслідків. **Методологія дослідження** базується на поєднанні загальнонаукових, спеціально-історичних та міждисциплінарних методів мікроісторичного дослідження з урахуванням принципів історизму, системності, науковості та верифікації. **Наукова новизна** полягає у спробі автора, на основі аналізу широкої репрезентативної джерельної бази, з позицій конкретного мікроісторичного дослідження, проаналізувати процес насадження більшовицького тоталітарного режиму на Поділлі в умовах другого військово-комуністичного штурму. **Висновки.** Аналіз різнопланових джерел, що відображають процес насадження більшовицького тоталітарного режиму в селі Мельниківцях на Вінниччині, дає змогу стверджувати, що активізація діяльності місцевих органів щодо усупільнення селянських господарств на Поділлі розпочалася ще з весни 1928 р. Якщо на початку об'єднання селян у колективи відбувалося здебільш добровільно, то із взяттям партією курсу на суцільну колективізацію, у листопаді 1929 р., переважають силові методи залучення до колективів. Придушення опору заможних селян пропонувалося здійснювати через експропріацію їх власності та висилки за межі постійного проживання. Відповіддю подільського селянства на безчинства влади стала активізація відкритого опору, унаслідок чого на весну 1930 р. в частині населених пунктів Поділля на короткий час навіть було повалено радянську владу. Появу статті Й. Сталіна «Запаморочення від успіхів» частина селянства сприйняла як відверту критику вождем насильницьких методів органів влади на місцях, тому, в результаті так званих «волинок», до травня 1930 р. із колективів вийшли майже 1/3 усіх членів колективних господарств. Під час другого етапу суцільної колективізації, що розпочався у вересні 1930 р., основним «аргументом», який мав переконати селян вступати до колективів, був податковий тиск. Вплив на селянство здійснювався і через систему хлібозаготівель. Встановлюючи непосильні норми здачі хліба для одноосібних господарств, влада таким чином змушувала їх вступати до колгоспів. Насильницька колективізація, що супроводжувалася експропріацією власності заможних селян, непосильні плани хлібозаготівель та примусове вилучення продовольчих запасів призвели до масового голодування частини подільського селянства вже навесні 1932 р. Унаслідок штучно спланованого Голодомору 1932–1933 рр., за підрахунками істориків, кількість населення тогочасної Вінницької області зменшилася більш як на 1 млн осіб. За задумом влади, геноцид голодом мав остаточно упокорити українське селянство. Знищуючи селян-власників, більшовицька влада свідомо та цілеспрямовано знищувала також соціальну базу українського націоналізму.*

Ключові слова: *більшовицький тоталітарний режим, Голодомор, колгоспи, колективізація, Поділля, розкуркулення, селянство, хлібозаготівлі.*

Постановка проблеми. Насильницьке захоплення влади в Росії унаслідок жовтневого збройного перевороту у 1917 р. відкрило перед більшовиками широкі перспективи щодо впровадження в життя основних принципів комуністичної доктрини суспільного розвитку. У найкоротші терміни проведено експропріацію та націоналізацію основних об'єктів промисловості. Це не склало для представників нової влади особливих труднощів через відсутність серйозного опору їх колишніх власників, частина з яких втекла за кордон, а ті, що залишилися, були нейтралізовані надзвичайними органами. Набагато складніше було здійснити комуністичні перетворення на селі. Проголошуючи ліквідацію приватної власності на засоби виробництва, більшовики неминуче протиставляли себе селянству – класу, існування якого базувалося на цій формі власності. На території Росії, де населення сприймало більшовицьку владу як свою національну, а колективістські прагнення селянства упродовж століть зберігалися в умовах общинного землеволодіння, комуністичні експерименти мали певні успіхи. Однак спроби поширити цей досвід на національні окраїни колишньої Російської імперії не завжди були результативними.

Найбільш організований опір насадженню комуністичного режиму на селі більшовики зустріли в Україні, для переважної більшості населення якої – селян-власників, проголошенні перетворення були невластивими та неприйнятними за своєю природою та чужими для психології українського селянина. За особистим зізнанням вождя більшовиків, опір селянства був основною причиною поразки більшовиків в Україні у 1918–1919 рр. Тому із третім приходом в Україну місцевим активістам пропонувалося діяти обережніше та обачніше, завойовуючи до себе довіру з боку сільської бідноти та широких верств середнього селянства. Однак навіть менш радикальні аграрні перетворення викликали супротив українського селянства, що вилився у масовий повстанський рух по всій території республіки. Особливого розмаху селянський протест набув на території Поділля, перенаселеність якого значно загострила проблему забезпечення селян землею, а прикордонне становище сприяло консолідації антибільшовицьких сил.

Під загрозою втратити владу більшовики змушені були проголосити про перехід до нової економічної політики, яка покликана послабити примус у проведенні аграрних перетворень та заспокоїти українське селянство. Цілком очевидно, що відмова від втілення в життя доктринальних принципів комуністичної доктрини розглядалася керівництвом більшовицької партії як тимчасове явище, через неможливість провести аграрні перетворення за радикальним сценарієм. Взяття більшовиками курсу на модернізацію промисловості, реалізація якого потребувала значних капіталовкладень, поставило на порядок денний питання про необхідність відновлення наступу на позиції селян-власників та завершення аграрних перетворень на комуністичних принципах. Лише повне усупільнення селянських господарств дозволило б позбавити селян права розпоряджатися вирощеним врожаєм та перетворити їх у найману робочу силу в одержавлених колгоспах. Так, влада б отримувала кошти для розвитку промисловості через продаж зерна за кордон та робочі руки для будівництва індустріальних об'єктів. Приводом для початку другого військово-комуністичного штурму та взяття курсу на «суцільну колективізацію» послугувала хлібозаготівельна криза 1927/28 рр., під час якої українські селяни відмовилися продавати хліб державі за низькими закупівельними цінами.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Проблема насадження більшовицького режиму в подільському селі наприкінці 1920–1930-х рр. знайшла часткове висвітлення в науковій літературі. Зокрема, В. Петренко у своїй праці окреслив взаємини більшовицької влади та подільського селянства упродовж 1920–1930-х рр., акцентуючи увагу на причинах, технологіях та наслідках Голодомору-Геноциду [Петренко, 2008]. Перебіг процесу колективізації та розкуркулення на Поділлі розкрито у праці І. Рибак та А. Матвєєва [Рибак & Матвєєв, 2001]. Проблема голодомору 1932–1933 рр. у своїх працях вивчав І. Шульга [Шульга, 1993; Шульга, 1997]. В. Подолян та В. Рекрут досліджували особливості діяльності споживчої кооперації Вінниччини в умовах голодомору 1930-х рр. [Подолян & Рекрут, 2008]. Участь комітетів незаможних селян у встановленні радянської влади на Поділлі у 1920–1933 р. вивчали П. Григорчук та О. Мельничук [Григорчук & Мельничук, 2001]. Настрої та поведінка селянства Поділля наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. були об'єктом дисертаційного дослідження В. Рубана [2018]. Окремі аспекти діяльності державних органів у зазначений період можна віднайти у статтях П. Кравченка [Кравченко, 2017], І. Пащенко [Пащенко, 2019] та ін.

Джерельну базу вивчення проблеми склали передусім підготовлені останнім часом збірки документів та матеріалів: «Голод на Поділлі: Книга свідчень» [Мацько, 1993]; «Голод 1932–1933, 1946–1947 рр. Вінницька область» [Винокурова, Подкур, 1998]; «Голод та голодомор на Поділлі 1920–1940 рр.» [Подкур, Васильєв, Кравченко, Лациба, Мельничук, Петренко, 2007]; «Настрої та поведінка населення Поділля в умовах сталінської революції згори» [Подкур, Васильєв, Кравченко, Петренко, 2013]. При написанні статті використано також документи Державного архіву Вінницької області.

.....
Метою статті є, на основі аналізу джерел, з урахуванням мікроісторичного підходу, простежити процес остаточного утвердження більшовицького тоталітарного режиму в подільському селі наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. через розгляд причин, технологій та наслідків.

Виклад основного матеріалу. У селі Мельниківцях на Вінниччині організована кампанія з усупільнення селянських господарств розпочалася у березні 1928 р., коли було зареєстровано перше колективне об'єднання "Перемога". У ньому нараховувалось 64 члени, з яких: працездатних 49 (чоловіків – 17, жінок – 17, підлітків – 13) та непрацездатних 25 (чоловіків – 4, жінка – 1, підлітків – 20). Колгосп мав у користуванні близько 50-ти десятин землі, 2 коня, 8 корів, 2 молодняки, 23 свині та 109 курей. З реманенту числилось 2 плуги та 8 дерев'яних возів [ДАВіО. Ф.39. Оп.1. Спр.700. Арк.169 зв.]. Так, у переважній більшості колектив об'єднав сільську бідноту, якій нічого було втрачати і яка була неспроможна самостійно обробляти свої наділи. У цьому ж році в селі утворене також товариство по спільному обробітку землі "Праця", зареєстроване 10 жовтня 1928 р., однак землевлаштоване лише 20 серпня 1929 р. До нього увійшло 23 господарства, площа землі яких складала 82 десятини. Рада товариства знаходилась у двох верстах від села [ДАВіО. Ф.130. Оп.1. Спр.64. Арк.860]. Першим головою був Ліщишин Сидір, а членами правління – Мельничук Микола, Мельничук Оникій, Тарнашинський Андрій [СМС Тарнашинського А., Костельнюка І.].

1 березня 1929 р. у межах села Мельниківець був зареєстрований ще один колгосп (спочатку функціонував як сільськогосподарська артіль – О. М.) «Червоний промінь». До нього увійшли спочатку 17, згодом 48 (120 дес. землі) [ДАВіО. Ф.130. Оп.1. Спр.64. Арк.231] і, нарешті, 54 господарства з 189 десятинами землі. Колгосп був землевлаштований теж 20 серпня 1929 р. [ДАВіО. Ф.130. Оп.1. Спр.64. Арк.235]. Одними із перших об'єднали свої господарства в колгоспі Костельнюк Марія, Глух Андрій, Карпов Євсей, Мельничук Стах, Павлішин Іван, Пашинський Филімон, Глух Костянтин. У колгосп «Червоний промінь» добровільно вступили і двоє заможних селян – Мельничук Микола та Черниш Гнат, кожен з яких мав у власності більше 15 десятин. Їх робоча худоба та реманент використовувались здебільшого для обробітку землі. Першим головою колгоспу обрано Мельничука Матвія [СМС Костельнюка І.].

Після землевпорядкування колгосп «Червоний промінь» і ТСОЗ «Праця» існували деякий час окремо, однак наприкінці 1929 р. об'єднались. Основний напрямок діяльності новоутвореного об'єднання за статутними документами визначався як буряково-скотарсько-садовий. Усупільнена площа землі становила 302 десятини, що складало лише ¼ від загальної площі орних земель села (1213 десятин) [ДАВіО. Ф.130. Оп.1. Спр.64. Арк.841].

Оцінюючи ефективність та господарський стан таких колективних утворень, Іван Юрченко у своїх спогадах писав: *«Зорганізовані нашвидкоруч СОЗи /товариства спільного обробітку землі/ в селі ледве животіли. Вони не спромоглися навіть побудувати якесь накриття для сільськогосподарського реманенту та майна, яке мокло, іржавіло під відкритим небом, занедбана без хлівів була й худоба. Обурені жінки, побачивши стан такого "господарювання", скликали "сходку" і постановили забрати худобу додому, а не чекати, поки побудують хліви. Легко було розбирати чужі будівлі, але будувати нові короварні і стайні було важко»*[9, с.202].

Звісно, що такі повільні темпи об'єднання селян у колективні господарства аж ніяк не влаштовували більшовицьку владу. Відповідно до рішення листопадового 1929 р. пленуму ЦК ВКП(б), яке поклато початок кампанії суцільної насильної колективізації, усупільнення селянських господарств, в основному мало бути завершено упродовж найближчих двох років. Для забезпечення високих темпів колективізації, за постановою пленуму, в перші місяці 1930 р. на села направлено, як в складі бригад, так і на постійну роботу, більше 30 тис. промислових робітників. Партійне керівництво України на чолі із генеральним секретарем ЦК КП(б)У С. В. Косіором не лише підтримало таке рішення, але й запропонувало реалізувати його у більш стислі терміни – упродовж одного року. Оскільки, за підрахунками статвідділу ЦК КП(б)У, з 247 тис. членів партії, в колгоспах на той час перебувало лише 7 тис. осіб [Васильєв, Віола, 1997 : 117] (з них на території Поділля – 1094 члени партії [Україна, 1929 : 15]), прийнято рішення у своїй роботі широко опиратися на організації сільської бідноти – комітети незаможних селян (комнезами, КНС). Саме сільські КНС мали проявляти ініціативу в запрошенні робітничих бригад для роботи в селі та допомагати їм у проведенні колективізації [ДАВіО. Ф.Р-401. Оп.1. Спр.9. Арк.3].

Насильне залучення до колективів, з боку сільської влади, перетворювалось у свого роду змагання, ударництво. У кожному селі із місцевого активу формувалися штурмові або буксирні бригади. До них входили члени і кандидати партії, голови колгоспів, сільрад, КНС, представники бідноти. Результати проведеної роботи з усупільнення селянських господарств говорили самі за себе. Якщо на 1 жовтня 1929 р. на Поділлі, у середньому, було 7% колективізованої землі, то на 1 лютого 1930 р. – 28%. У цей час на Поділлі вже існувало 19

районів суцільної колективізації [Васильєв, Віола, 1997 : 152-154].

Безнадію та відчай, що поселилися у душах селян, через неможливість протистояти державному примусу, дуже добре описав очевидець тих подій, мешканець села Мельниківець Іван Демидович Юрченко: *«Трактори почали розорювати межі селянських ланів, а селяни збували за безцінь своїх коней. Під насильницьким тиском у психіці селянства вселялася безнадія повороту до "свого, гласного" і залишалося тільки спожити те, що можна було спожити із праці власних рук. Заливаючи розпач самогоном, селяни доїдали свиней, курей, качок, гусей і кроликів, а кролячі шкурки промінювали в кооперативі на сіль»*[Мельничук, 2015 : 203].

Невід'ємною складовою колективізації була боротьба правлячого режиму проти заможних селян, так званих "куркулів". Влада розуміла, що саме вони чинитимуть відчайдушний опір, захищаючи свою власність. Саме тому, шляхом розшарування села за майновою ознакою, намагалася ізолювати їх від маси бідних селян. До того ж за рахунок конфіскованого у них майна та нерухомості можна було створити матеріальну базу для колгоспного ладу. Остання теза цілком підтверджується спогадами очевидця тих подій, мешканця села Мельниківець Леська Миколи Петровича: *«З дитячих років пам'ятаю початок колективізації в нашому селі. По нашій вулиці Задвірній, зараз – вулиця Миру, був ТСОЗ, розташований на господарстві Коцюроби Ісака Герасимовича. Були також допоміжні підприємства: кузня, штельмашня, майстерня, січкарня з кінним приводом, молотарка. Усупільнена худоба знаходилась по дворах розкуркулених громадян. Бугай і кролі утримувалися в тваринницьких приміщеннях Паламарчука Мефодія Йосиповича, а доглядачем був Околіта Омелян Кіндратович. Також були ТСОЗи на Титусівці (хутір біля села – О. М.), на господарстві Цюпки Юстина Івановича, в центрі села – на господарстві священика, і на вулиці Суківській – на господарстві Мельничука Миколи Олексійовича* [СМС Леська М.].

Нормативним документом, що визначав механізм боротьби із заможним селянством та ставив завдання перед місцевими партійними організаціями, була постанова Політбюро ЦК ВКП(б) від 30 січня 1930 року "Про заходи ліквідації куркульських господарств в районах суцільної колективізації". На основі тексту постанови був підготовлений і 2 лютого розісланий лист ЦК КП(б)У місцевим парторганізаціям, в якому завдання по складанню та затвердженню списків "глитайських господарств", що виселяються до віддалених областей СРСР, покладалося на комітети незаможних селян. Представники КНС мали бути також присутніми при конфіскації майна куркулів [Васильєв, Віола, 1997 : 149]. Відповідно до «Інструкції для проведення роботи з розкуркулення та виселення куркулів» у Немирівському районі лише упродовж першого етапу (лютий–березень 1930 р.) розкуркуленню підлягали 88 осіб, з яких 72 мали бути виселені за межі України [Петренко, 2008 : 154].

У державному архіві Вінницької області вдалося віднайти справи розкуркулених та виселених за межі України мешканців села Мельниківець – Мельничука Антона Назаровича та Каленича Василя Васильовича. На основі аналізу кримінально-слідчих справ спробуємо з'ясувати «провину» означених осіб перед радянською владою та визначити ступінь їх «небезпеки» для правлячого режиму.

Перший із них – Мельничук Антон Назарович, 1876 р.н., заможний селянин, мав у власності 19 десятин землі, хату покриту бляхою (одна із основних підстав для розкуркулення – О. М.), клуню, сарай, двоє коней, корову, плуг, драпак. У 1915–1917 рр. працював волосним старшиною Нижньокропив'янської волості. 1 квітня 1917 р. був мобілізований на фронт Першої світової війни. З приходом більшовиків у 1922 р. проведено експропріацію його земельної власності, після чого в користуванні залишилося 9 десятин землі. У 1929/30 р. господарство було обкладено податком у сумі 195 крб., який він справно платив [ДАВіО. Ф.6023. Оп.4. Спр.23363. Арк.1-3]

Інший розкуркулений селянин – Каленич Василь Васильович, 1890 р.н., селянин середнього статку. Був одружений, мав четверо дітей. До приходу більшовиків мав у власності 10 десятин землі (частина із них подарована тестем Мельничуком Олексієм – О. М.), хату, покриту бляхою, пару коней, корову, 5 господарських споруд. У 1922 р. після більшовицької експропріації у нього залишилося 8 десятин. У 1929/30 р. сплачував податок за землю у сумі 139 крб. Селянина звинуватили в тому, що перед розкуркуленням продав свої будівлі громадянину з Юрковець, намагався зняти із хати бляху та продати, продав також свій кожух за 18 крб. За словами селянина, так він планував компенсувати борги, що виникли в нього після сплати податку [ДАВіО. Ф.6023. Оп.4. Спр.23363. Арк.5-7]. Отже, означені селяни були справжніми господарями на своїй землі, забезпечуючи важкою щоденною працею утримання багатодітних родин. Справжньою ж причиною застосування до них репресій було їх небажання вступати до колгоспу.

Розкуркулення відбувалося 8 лютого 1930 р. В обвинувальному акті зазначалося: «Злісні агітатори проти радянської влади. Позбавлені права голосу, агітували селян не вступати до

.....
колгоспу. Намагалися провести до складу сільської ради заможних селян. Голова СКНС Костельнюк Марія запропонувала вислати вказаних селян, а також Парамійчука Михайла, за межі України. За рішенням особливої колегії ДПУ УРСР від 21 лютого 1930 р. вказаних селян було вислано на Північ терміном на 3 роки (насправді ж знаходилися на засланні упродовж 10 років – О. М.) [ДАВіО. Ф.6023. Оп.4. Спр.23363. Арк.8-12].

Механізм насильницького усупільнення селянських господарств у Мельниківцях та репресій щодо селян у своїх спогадах яскраво описує свідок тих часів – Карпова Антоніна Григорівна, 1924 р.н. Вона згадує: *«Як почалася колективізація у 1929 р., тато не хотів йти до колгоспу, тоді з поля забрали наш хліб і все забрали вдома. Я пам'ятаю, як мама одягнула нас у кожухи і поклала на печі спати. Вночі прийшла бригада і один з них питає: «А що на печі?». А мама кажуть: «То діти слабкі!». «О добре слабкі, що сидять у кожусі» - один взяв за комір та витряс нас із кожухів та забрав їх. А тоді з ліхтарем полізли на гору і скрізь шукали. Забрали банку з квасолею, яку мама планувала посадити навесні. Спіймали ще 2 курки на сідалі, тих, що не змогли зловити вдень. Так, комсомольці забрали все, тай ми вже осталися зовсім без нічого. Перед цим в колгосп забрали корову і 2 кобили з лошатами, свиноматку, віз, плуг – все, що було. Навіть дуби вирізали на городі. Після цього тато написав заяву в колгосп, хоч і не хотів туди йти. Казає: «Мене воші всі ці роки їли, а тепер я мушу віддавати все даремно». Але вже було безвихідне становище» [СМС Карпової А.].*

Мельничук Антоніна Юхимівна розповідала, як розкуркулили і виселили з хати її свекра, Мельничука Максима Івановича, який мав біля 2 десятин землі та пару коней. У 1932 р. Максим Іванович як представник «куркульського класу» був засуджений і знаходився певний час у Брацлавській тюрмі. У період штучно організованого більшовицькою владою голодомору 1932–33 рр. він, колишній господар, був змушений просити хліба у своїх дітей (сина та 7 доньок), які вже одруженими проживали в селі. Оскільки влада суворо забороняла та переслідувала такі зв'язки, діти робили це таємно, вночі, остерігаючись доносів сусідів. Максим Іванович, для того, щоб прогодувати родину, декілька раз їздив на Західну Україну з метою заробити гроші, обміняти будь-які речі та одяг на продукти харчування. Після однієї з таких поїздок, він повернувся хворий і знесилений та зліг на дошках у напіврозваленому хліві. Від їжі відмовився і помер у травні 1933 р. Його дружина – Одарка Матвіївна – померла через 3 місяці у вересні 1933 р. [Мельничук & Мельничук, 2017b : 203].

У період суспільної колективізації в селі Мельниківцях були розкуркулені: Блажко Іван, Глух Ісак, Глух Макар, Каленич Феодосій, Каленич Василь, Мельничук Максим, Мельничук Антон, Мельничук Олексій, Парамійчук Іван, Парамійчук Михайло, Пастух Іван, Сук Іван. Це далеко не повний список господарів, які насильно були позбавлені свого майна, а окремі з них були вислані за межі України або області. У будинки розкуркулених вселилися місцеві активісти: Ревус Дунька, Парамійчук Марушка, Парамей Андрій та інші [СМС Карпової А.].

Іван Юрченко, свідок тих подій, яскраво змальовує портрет одного із виконавців злочинних вказівок влади: *«Ось згадав я про Мостуна. Він був купцем першої гільдії, цей Фроїм Мостун, але після революції пішов на працю в ГПУ. Яку роль він там виконував я не знаю, але його посилали уповноваженим на села під час «розкуркулювання» та колективізації. І був він безоглядно-жорстоким у «потрусинах» по хатах і по кутках, – після його «обшуків» ніби захованого зерна в хатах залишалася пуста, а натомість стояли плачі, ридання, прокльони, чути було стрілянину і гавкотню собак. Фроїм Мостун не мав милосердя ні до старших, ні до малих дітей, ні до вагітних жінок. Зі всіх стягав чоботи, верхній одяг, навіть спідню білизну. З горищ летіли «кукли», пачіски, миканки, клоччя, вовна, мітки, клубки, виміталися сушені овочі та різне насіння. А коли хтось наважувався чинити спротив, то цей, знайомий усім Фроїм, чинив по кутках пекло із стріляниною. Усе це награвоване відвозив він у Немирів, у районову Споживспілку. Але одного досвітку, коли Фроїм віз напаквану хуру награвованого добра, з ліска вийшло троє озброєних людей і, закатавши комуністичного розбишаку, застрілили його, а візникові наказали повернутися додому з усім награвованим» [Мельничук, 2015 : 185–186].*

Такі випадки відкритого супротиву органам влади з боку селян Поділля не були поодинокими. Їх активізація, починаючи з другої половини лютого 1930 р., стала причиною опублікування 2 березня в газеті «Правда» статті Й. Сталіна «Запаморочення від успіхів», в якій вождь усю провину із застосування репресивних дій по відношенню до селянства перекладав на місцевих партійних керівників. З цього приводу мешканець села Мельниківець Іван Юрченко у розмовах з односельцями висловився так: *«Хитруни сидять зверху і керують, а осли все роблять внизу. А якщо щось не так, зразу ж починають звинувачувати у всьому дурнів»* [ДАВіО. Ф.6023. Оп.4. Спр.3078. Арк.30].

Відсутність чітких вказівок вождя щодо подальшої стратегії в колгоспному будівництві на деякий час фактично паралізувала діяльність місцевих активістів, внаслідок чого натиск на селян дещо послабився. Цією ситуацією одразу ж скористалися селяни, які, розцінивши

попередні дії влади як самоуправство, заявили про можливість вільного виходу із нашвидкоруч створених колгоспів. Розпочинається період так званих «волинок», під час яких частина селян, забравши свою худобу та сільськогосподарський реманент, вийшла із колгоспів. Зменшилась на 1/3 і кількість членів колгоспу «Червоний промінь» села Мельниківець. Карпова Антоніна, якій на той час було 8 років, пригадує: *«Весною 1930 р. сказали, що хто хоче, то може випускатися із колгоспу. То ми забрали одну кобилу, яка ще не встигла здохнути і виписалися із колгоспу. То та коняка нас годувала. Ми нею орали. Але згодом наклали дуже великий податок і довели до твердого завдання, що повинні сплатити. Знову забрали з дому і з поля все і продали на торгах. Не осталося ні одягу, ні харчів. Багатьох людей вигонили з хати та вивозили. Одного разу мама прийшла із кооперації роздягнутою, бо везли дітей так званих «куркулів». То мама скинули з себе гуньку і кинули їм на сани, бо вони всі були голі, а це було взимку [СМС Карпової А.]»*

Самовільний вихід селян із колгоспу не залишився поза увагою правоохоронних органів, які ретельно вивчали причини такого явища у квітні 1931 р. У доповідній записці начальнику Віноперсектору ДПУ УСРР «Про підсумки вивчення колгоспу «Червоний промінь» у с. Мельниківцях Немирівського району повідомлялося: *«Село Мельниківці за своїм економічним становищем є бідняцько-середняцьким. Весною 1930 року під час проведення масової колективізації, виникла волінка, і було розібрано сільськогосподарський інвентар по домах. Село колективізовано на 50,7% по відношенню до землі та 57% – по відношенню до селянських господарств. Колгосп «Червоний промінь нараховує у своєму складі 199 господарств та має у розпорядженні 613 Га землі. За соціальним становищем колгосп є бідняцько-середняцьким, що підтверджується показниками: бідняцьких господарств – 147, батрацьких – 2, середняцьких – 50» [ДАВіО. Ф.63. Оп.1. Спр.110. Арк.41]*. Навіть на весну 1931 р. колгосп об'єднав переважно незможну частину селянства, що розраховувало на фінансову та господарську допомогу від об'єднання та держави.

Як повільно та болісно відбувався подальший процес колективізації в Мельниківцях у 1931 році можна судити із таких показників: якщо на початок 1931 р. у селі колективізовано 169 із 439 господарств та 528 із 1058 гектарів землі, то на 1 вересня – 206 господарств та 622 гектари землі. Серед колективізованих господарств були: 151 бідняцьке, 53 середняцьких і лише 2 заможних. Усупільнені господарства складали 48,5%, а усупільнена земля – 58,8%. З 173 коней, що були в селі, усупільнено лише 80 (46%) [ДАВіО. Ф.63. Оп.1. Спр.93. Арк.91]. Незважаючи на незадовільні показники, в доповідній записці секретарю Немирівського РПК з оптимізмом повідомлялося, що за час осінніх польових робіт у колгоспи мають вступити 387 господарств, виконавши таким чином доведений для колгоспу план [ДАВіО. Ф.63. Оп.1. Спр.109. Арк.61]. Загалом з 1 січня до 1 серпня 1931 року колгоспниками вироблено 22937 трудоднів, за які видано 800 пудів харчових авансів, що складало в середньому лише по 500 грамів на 1 трудодень [ДАВіО. Ф.63. Оп.1. Спр.109. Арк.60]. У звіті комісії, що вивчала господарський стан колгоспу восени 1931 року, зазначалося, що *«трудова дисципліна і вихід на роботу не на висоті. Деякі колгоспники виробили мало трудоднів»*[ДАВіО. Ф.63. Оп.1. Спр.110. Арк.42].

Так, ні створені примусово колективні господарства, які характеризувалися незадовільним господарським станом, ні продовольство, вилучене у заможних селян у процесі «розкуркулювання», не могли вирішити проблеми заготівель великої кількості хліба для мешканців великих російських міст, чисельної Червоної армії та для продажу за кордон. Єдиний вихід влада вбачала у проведенні примусових хлібозаготівель, шляхом доведення до кожного селянського двору норм поставок зерна та застосування репресій до осіб, які ухилялись від виконання запроваджених, здебільш непосильних, планів. Визначення обсягів здачі збіжжя селянськими господарствами покладалося на сільських активістів та селянську бідноту, які, приймаючи відповідні рішення на загальних зборах, неминуче розпалювали «класову ворожнечу» на селі та викликали опір з боку селян-власників.

Експропріація селянської власності із застосуванням репресивних методів хлібозаготівель не обійшла стороною й село Мельниківці. В архівних документах зафіксовано, що при здачі хлібозаготівель 15 жовтня 1931 р. із запланованих по селу 1218 ц виконано лише 677 [ДАВіО. Ф.63. Оп.1. Спр.109. Арк.41]. З цього приводу 19 жовтня у с. Мельниківці приїхав інспектор союзхліба при ст. Кароліна. У селі, *«напившись до втрати свідомості, хотів спочатку застрелити з револьвера Пастуха Никифора, а коли револьвер відібрали, то бритвою хотів зарізати Костельнюка Івана»* [ДАВіО. Ф.63. Оп.1. Спр.109. Арк.32].

Невиконання плану хлібозаготівель стало підставою для вивчення господарського стану колгоспу районною комісією восени 1931 р. За результатами роботи комісії виявлено, що засіяна колгоспом площа становила 405,40 гектарів, з яких зібрано 1678,17 ц збіжжя (загальна врожайність складала лише 4 ц з гектара), з них здано на заготівлю 677,76 ц, засіяно 210,17 ц, роздано колгоспникам як аванс 250,57 ц, на господарчі потреби – 210,4 ц. Залишок на 15 жовтня складав 338,53 ц, які планувались для весняного посіву, корму і роздачі колгоспникам. Комісія

.....
зробила висновок, що *«колгосп отримав нереальний план хлібозаготівель з боку МТС»*. Остання, переглянувши план, погодилась з таким рішенням [ДАВіО. Ф.63. Оп.1. Спр.109. Арк.42]. Однак жодних заходів для зменшення плану заготівель не вжито.

Непосильний план хлібозаготівель та вилучення продовольчих запасів у селян стали причиною масового голодування мешканців села вже на весну 1932 р. З цього приводу, в спецповідомленні начальника Вінницького обласного відділу ДПУ В. Левоцького секретарю Вінницького обкому КП(б)У М. Алексєєву від 25 квітня 1932 р. повідомлялося про те, що *«в селі Мельниківцях голодає біля 100 сімей»* [Спірідонова, 2008 : 1110], що на той час складало ¼ від загальної кількості селянських дворів. Вже 15 травня ці дані в доповідній записці з грифом *«цілком таємно»* під заголовком *«Про продовольчі труднощі в області»* були передані генеральному секретареві ЦК КП(б)У С. Косіору [Подкур, Васильєв, Кравченко, Лациба, Мельничук, Петренко, 2007 : 283].

Через загрозу голодної смерті та неможливість прогодувати свої родини, упродовж квітня–травня 1932 р. відбувається масовий вихід селян із колгоспу. У доповідній записці ДПУ повідомлялось, що *«на 20 червня 1932 р. в селі Мельниківцях вже померло від голоду 4 чоловіки, значна кількість опухлих і нездатних рухатись»* [ДАВіО. Ф.136. Оп.3. Спр.10. Арк.35]. Навіть на тих незначних площах, які були засіяні навесні, збирати урожай було нікому. Унаслідок цього серпневе завдання із хлібозаготівель для колгоспу села Мельниківець, що складало 3240 цнт, виконано лише на 20,6 % [ДАВіО. Ф.136. Оп.3. Спр.10. Арк.53].

Тоді в хід були пущені так звані *«буксирні бригади»*, що склалися переважно з одного члена виконкому сільської ради, або просто члена сільради, двох-трьох комсомольців, одного комуніста та одного вчителя школи. Їх головне завдання – знайти прихований у селян хліб, який мав врятувати сім'ю від голодної смерті. Мешканка села, очевидець цих подій Бородій Ірина згадує: *«Шукали скрізь, у хаті, на горищі, в коморі, в повітці, обшукували стодоли, клуню, заглядали в піч, перевертали горшки. Для пошуку зерна вони вживали спеціально виготовлені сталеві прутки, якими штрикали в землю, стріху. Навіть, тим, хто вже пухнув із голоду, не дозволяли залишати зерна»* [СМС Бородій І.]. Особливою *«активністю»* запам'яталось жителям села баба Гаверчиха. Інший мешканець села, Голота Павло, свідчив: *«Я пам'ятаю, як тата змушували негайно відвезти на станцію мішок зерна. За непослух він міг бути покараний позбавленням волі на 10 років. Тато і мама плакали. Це було так страшно, адже нас у батьків було п'ятеро...»* [СМС Голота П.].

Мешканець села Іван Юрченко, якого після чергового ув'язнення направлено у вересні 1932 р. до Мельниківської семирічної школи на вчителювання, з болем у своїх спогадах писав: *«Це був рік мук, сліз і стогону українського села. Кожного дня я йшов до школи і чув ті плачі і прокльони, бачив як «розшивали» дахи, клуні, били вікна, валили комини, чув голосіння напівголих і босих дітей. Після цих картин як же тяжко було братися до викладів шкільної програми, відчував, що надходять останні дні, коли цим милим дітям буде вже не до навчання.»* [Мельничук, 2015 : 204]. Невдовзі його у складі комісії відправлено обстежити дитячі садочки в навколишніх селах. Побачене там – шокувало: *«... застає там не садочок, а живо голодної смерті: діти – брудні, обгиджені своїми екскрементами, бо харчували їх тільки меленим насінням цукрового буряка. Вигляд цих малих скелетиків з роздутими животами – це був жах. І він був по всіх сільських дитячих садочках. У друге село я навіть не їздив – там також картина була та самісінька – все вмирало. Боже, який цинізм! І це творилося в державі, де виписували гасла про "щасливе життя"! Кружляли чутки, що влада заборонила лікарям подавати сільському голодуючому населенню медичну допомогу. Його свідомо виморювали»* [Мельничук, 2015 : 205-206].

Голод, який поширювався упродовж 1932 р., *«завдячуючи»* репресивним методам хлібозаготівель, набув найстрашнішої сили на початку 1933 р. У доповідній записці ДПУ *«Про політичний настрій мас»* на Поділлі повідомлялось: *«В цих селах ще живі люди поїдають все: собак, кішок, їдять соснові шишки, терту гречану, вівсяну полову, зерна різних бур'янів, жом і т. д. В кожному будинку є опухлі, які лежать цілими сім'ями, хворі від розпухання. За останній час почастишали випадки людодіства»* [ДАВіО. Ф.136. Оп.3. Спр.80. Арк.147]. У довідці інформаційного сектору Вінницького обкому КП(б)У *«Про голодування населення та смертність в районах Вінницької області»* від 7 березня 1933 р. зазначалося, що в Немирівському районі голодом охоплено 17 сіл, серед яких і село Мельниківці [Подкур, Васильєв, Кравченко, Лациба, Мельничук, Петренко, 2007 : 375]. Про важкий продовольчий стан та масову смертність населення районів Вінницької області йшлося і в доповідній записці Вінницького обласного відділу ДПУ голові ДПУ УСРР від 11 березня 1933 року [Спірідонова, 2008 : 1205]. Загальну картину, що склалася з початку 1933 р. в селах Вінницької області, відображала таємна доповідна записка секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського секретарям ЦК КП(б)У С. Косіору та П. Постишеву: *«За останній час факти продовольчих труднощів недоїдання та голодування в селах, містечках і містах відомих ЦК – набули більш широких розмірів. Факти*

голодання, що почали реєструватися в січні місяці, набули значного характеру в лютому і значно збільшилися у березні місяці.... На сьогодні, за неповними даними, розміри голодування представлені таким чином: голодуванням охоплені 27 районів із 180 населеними пунктами». У загальному списку сіл значилося і село Мельниківці [Подкур, Васильєв, Кравченко, Лацба, Мельничук, Петренко, 2007 : 376-377].

Проте навіть в умовах масового голоду «буксирні бригади» не припиняли своєї роботи. Вчитель Мельниківської семирічки Іван Юрченко згадував, як весною 1933 р. за завданням обласного прокурора, разом із учителями був змушений у складі «буксирних» бригад брати участь у вилученні запасів хліба в селян. Керівництво діяльністю таких бригад, що діяли на кожній із вулиць села здійснював парттисячник Якута, присланий з міста. Селян, які відмовлялись віддавати хліб, аргументуючи його відсутністю, жорстоко били місцеві активісти. Учитель став свідком побиття селянина Онаня Люльки, який на вимогу членів бригади розшити хату та обмолотити сніпки, посмів зауважити: «Хлопці, ці сніпки на клуні лежать вже років десять, аж почорніли. Якби в них було зерно, то мишва давно б перетерла їх на січку... . А головне, що вимагаєте пшениці, а хіба не знаєте, що хати й клуні пошивають житнім околотом...». У результаті побитий та роздягнутий селянин, в одній спідній білизні, був змушений бігти понад півтора кілометра до сусіднього села Остолопово, шукати захисту в районного прокурора. Однак останній передав написану заяву голові сільської ради, який, викликавши селянина, погрожував йому розправою [Мельничук, 2015 : 207-209].

Остаточне вилучення владою усіх продовольчих запасів призвело до масового голоду на селі. Про ті жахливі часи Карпова Антоніна Григорівна згадує: «В 1932 р. ще їли молюски, равлики, жаби, обшморгували листя. А вже на початку 1933 р. тато і мама попухли і не могли зовсім ходити. Пузирі на їхньому тілі полопали і утворилися рани. Тоді ж помер мій брат Микита. Ніхто не міг за ним вийти, тільки під'їхала підвода, замотали тіло в рядно і кинули на віз. На возі було 2 хлопці – один Правдивий Семен, іншого не пам'ятаю. З воза по 7 душ кидали в одну яму. І ніхто за ними не йшов і не плакав. ... Коли я навчалася у школі, то на весну 1932 р. в нас було 2 класи – А і Б. В нашому класі Б було 32 учні, а в класі А – 33. То за один рік померло 33 дітей і залишився тільки один клас» [СМС Карпової А].

На весну 1933 р. смертність у селі стає масовою. Однак, це нітрохи не бентежило керівників центру, а навпаки радувало. Помічник Сталіна в Україні Мендель Хатаєвич, що керував компанією хлібозаготівель у 1933 році, з гордістю заявляє: «Між селянами і нашою владою точиться жорстока боротьба. Це боротьба на смерть. Цей рік став випробуванням нашої сили і їхньої витривалості. Голод довів їм, хто тут господар. Він коштував мільйони життів, але колгоспна система існуватиме завжди. Ми виграли війну.» [Субтельний, 1992 : 360].

Голодомор 1932–1933 рр. назавжди закарбувався в дитячій пам'яті Маркелової Антоніни Василівни (1922 р.н.): «В 1933 р. померли від голоду мій батько – Яровенко Василь Ількович, сестра Ганна 1925 р.н., брат Коля 1928 р.н. Залишилася я одна (мати померла ще в 1928 р.). Оскільки боялася сама спати в хаті, то я вилазила на вишню, що росла біля хати, прив'язувалася ганчір'ям і так спала цілу ніч. Мабуть залишилася жива тому, що збирала гнилу картоплю, інколи дядько Іван (татів рідний брат) давав що небудь їсти. Я плачу, коли згадую, як моя сестра і брат лежали опухлі і просили їсти. Не можу забути по цей час, коли йшла до своєї тітки Малярки, то по дорозі лежали мертві, а деякі були ще живими, але вже не могли рухатися» [СМС Маркелової А].

Жахливий голод перетворював людей на божевільних істот, які вже не могли контролювати своїх дій. Станом на 30 квітня 1933 р. тільки по Немирівському районі офіційно зареєстровано 9 випадків людоїдства та труподства [ДАВіО. Ф.136. Оп.3. Спр.80. Арк.84]. Зрозуміло, що це лише офіційні дані, більшість же випадків залишились невідомими, хоча самі мешканці села здогадувалися, хто міг вчинити такі дії. Незафіксовані випадки людоїдства і труподства були і в селі Мельниківцях. Так, за спогадами односельців, вбито і з'їдено Штарко Марію (12 років), Костельнюк Марію Степанівну (10 років), а Ющенко Марію Филімонівну зарізали в сусідньому селі Слобідка (скелет голови знайшли в полі під час збирання врожаю жита). Про випадки людоїдства та труподства Карпова Антоніна Григорівна згадує так: «У Олександри К. була дочка Марія (10 років), яка одного разу пішла в ясла і не повернулася. А невдовзі в рові знайшли її голову. Весь час говорили, що її зарізала Марія З. Але пройшли роки і в церкву пішла сповідатися донька Ксені Г. і стала просити в Олександри вибачення, бо каже: «Це я вашу дочку з'їла». ... «У сім'ї Ликери М. померла дочка Марійка. Сестри бачили це і не знали, де вона ділася. Одного разу її сестра Ганя полізла в льох і встромила руку в гладущик, а там рука дитяча. Тоді вона пішла до тітки Насті і розказала їй. Коли Настя запитала Ликеру, та підтвердила, що це так було. Тоді Настя забрала дітей до себе, поки появилось щось їсти, бо вони боялися свою маму» [СМС Карпової А.]. Проте влада навіть у таких умовах продовжувала коштувати. При перевірці випадків людоїдства, в деяких протоколах

.....
зазначалося: «Вбивство не на ґрунті голоду, а з ціллю спекуляції, з контрреволюційною ціллю» [10, арк.21].

Здавалося б, відійшовши у вічність, очевидці злочинів радянського тоталітарного режиму мали назавжди забрати із собою у могилу не розказану за життя правду про страшну трагедію українського, зокрема й подільського селянства. Однак після розсекречення документів до Державного архіву Вінницької області потрапили усі книги запису актів громадянського стану села Мельниківець за 1924–1937 рр. У цих книгах зафіксовано факти народження, одруження та смерті мешканців села упродовж означених років. Проаналізувавши статистику смертей періоду другого військово-комуністичного штурму, ми виявили наступну динаміку: у 1929 р. в селі зареєстровано 25 померлих; у 1930 р. – 44; у 1931 – 25; у 1932 – 67; у 1933 – 227; у 1934–18; у 1935 – 22; у 1936 – 11; у 1937 – 11 померлих. З усіх років впадає у вічі підвищений рівень смертності у 1930 р. (44 особи), викликаний першим етапом насильницької колективізації, кампанією розкуркулення та активізацією селянського опору. У наступному, більш політично спокійному, році смертність зменшується до 25 осіб. Однак уже в 1932 р. кількість померлих сягнула 67 осіб. У графі «причина смерті» проти 18 осіб вперше з'явився надпис «від недоїдання». Перший запис смерті від голоду був зафіксований 14 червня 1932 р., коли помер 40-річний Голота Клим. Із 18 померлих у цьому році із записом «від голоду» було 14 дітей. Значно жакливішою стала картина в 1933 р. Із 227 зафіксованих смертей в цьому році навпроти прізвищ 199 односельців (з них — 95 дітей) фігурували надписи про смерть від голоду в різних інтерпретаціях («від недоїдання», «від голоду», «від кепської їжі», «від поганого корму» тощо). Із 217 зафіксованих випадків голодної смерті упродовж двох років – 171 особа (78,8%) були за соціальним станом селянами-одноосібниками. З усіх померлих від голоду — 50% склали діти до 18 років. Остання смерть від голоду зафіксована 20 листопада 1933 р., у цей день помер 3-річний Яровенко Володимир [ДАВіО. Ф.6129. Оп.8. Спр. 80. Арк. 70–136; Спр. 86. Арк. 1–219; Спр.93. Арк.91–108.].

Ми свідомі того, що обсяг зареєстрованих смертей є далеко неповним. Масова смертність, а іноді й фізична нездатність зафіксувати факти смерті своїх рідних не дають змоги відтворити реальні масштаби трагедії. У книгах загсів свідомо не фіксували смертей так званих «позбавленців» (тобто позбавлених виборчих прав – О. М.). Автори так і не зуміли віднайти записи про смерть своїх розкуркулених прадіда та прабабки – Мельничука Максима Івановича та Мельничук Одарки Матвіївни, хоча достеменно відомо, що вони померли від голоду відповідно у травні та вересні 1933 р.

Цілком підтвердили наші міркування і члени пошукової групи — учні Мельниківської середньої школи, які у 1992–1993 рр. під керівництвом учительки історії проводили опитування живих свідків голодомору та зуміли відтворити прізвища померлих за місцем їх проживання. Об'єднавши свідчення очевидців та дані книг запису актів громадянського стану, ми зуміли встановити 415 прізвищ померлих односельчан у 1932–33 рр., переважна більшість з яких стали жертвами Голодомору-геноциду. Ми розуміємо, що і ця цифра не є остаточною. Однак, навіть у такому обсязі, кількість жертв Голодомору, в мирний час, у 4 рази перевищувала кількість загиблих односельчан у роки Другої світової війни. Якщо взяти до уваги, що в 1925 р. у селі проживало 1769 осіб, то від голоду помер майже кожен п'ятий мешканець села [Мельничук & Мельничук, 2017а : 97].

Висновки. Аналіз різнопланових джерел, що відображають процес насадження більшовицького тоталітарного режиму в селі Мельниківцях на Вінниччині, дає змогу стверджувати, що активізація діяльності місцевих органів щодо усупільнення селянських господарств на Поділлі розпочалася ще з весни 1928 р. Якщо на початку об'єднання селян у колективи відбувалося здебільшого добровільно, то із взяттям партією курсу на суцільну колективізацію, у листопаді 1929 р., переважають силові методи залучення до колективів. Придушення опору заможних селян пропонувалося здійснювати через експропріацію їх власності та висилки за межі постійного проживання. Відповіддю подільського селянства на безчинства влади була активізація відкритого опору, у результаті чого на весну 1930 р. у частині населених пунктів Поділля на короткий час навіть було повалено радянську владу.

Появу статті Й. Сталіна «Запаморочення від успіхів» частина селянства сприйняла як відверту критику вождем насильницьких методів органів влади на місцях, тому внаслідок так званих «волинок» до травня 1930 р. із колективів вийшли майже 1/3 усіх членів колективних господарств. Під час другого етапу суцільної колективізації, що розпочався у вересні 1930 р., основним «аргументом», який мав переконати селян вступати до колективів був податковий тиск. Вплив на селянство здійснювався і через систему хлібозаготівель. Встановлюючи непосильні норми здачі хліба для одноосібних господарств, влада таким чином змушувала їх вступати до колгоспів.

Насильницька колективізація, що супроводжувалася експропріацією власності заможних селян, непосильні плани хлібозаготівель та примусове вилучення продовольчих запасів

призвели до масового голодування частини подільського селянства вже навесні 1932 р. У результаті штучно спланованого Голодомору 1932–1933 рр., за підрахунками істориків, кількість населення тогочасної Вінницької області зменшилася більш як на 1 млн осіб. За задумом влади, геноцид голодом мав остаточно упокорити українське селянство. Знищуючи селян-власників, більшовицька влада свідомо та цілеспрямовано знищувала також соціальну базу українського націоналізму.

Подяка. Висловлюємо щирю вдячність працівникам архівних установ та бібліотек за сприяння у підготовці статті, а також членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автори не отримали фінансової підтримки для дослідження, авторства та / або публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Васильєв, В., & Віола, Л.** (1997). *Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930)*. Вінниця: Логос, 536 с.
- Винокурова, Ф., Подкур, Р.** (Упорядн.) (1998). *Голод 1932–1933, 1946–1947 рр. Вінницька область. Документи і матеріали*. Вінниця: Антекс-У ЛТД, 224 с.
- Григорчук, П. С., & Мельничук, О. А.** (2001). *Комітети незаможних селян на Поділлі (1920–1933 рр.)*. Вінниця: ВДПУ, 160 с.
- ДАВіО** – Державний архів Вінницької області.
- Кравченко, П. М.** (2017). Кадрова політика сталінського режиму в роки голодомору 1932–1933 рр. на Поділлі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія*. Вип. 25. С. 203–209.
- Мацько, В.** (Упорядн.) (1993). *Голод на Поділлі: Книга свідчень*. Кам'янець-Подільський, 704 с.
- Мельничук, О.** (Упорядн.) (2015). *Бо ти любив, в душі беріг, як скарб коштовний, Україну: життєпис українського патріота Івана Демидовича Юрченка*. Вінниця: «Ніланд-ЛТД», 268 с.
- Мельничук, О. А., & Мельничук, Т. А.** (2017а). Голодомор 1932–33 рр. в селі Мельниківцях на Немирівщині. *Вінниччина. Краєзнавчі дослідження. Матеріали ХХVIII всеукраїнської Вінницької наукової історико-краєзнавчої конференції* (сс. 87–98). Вінниця.
- Мельничук, О. А., & Мельничук, Т. А.** (2017b). Село Мельниківці Немирівського району в період суцільної колективізації. Матеріали XV Подільської всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції (сс. 200–205). Кам'янець-Подільський.
- Пашенко, І. І.** (2019). Органи прокуратури в період колективізації сільського господарства на Поділлі (1927–1933 рр.). *Гілея: науковий вісник*. Вип. 140(1). С. 79–82.
- Передова стаття (1978). *Колгоспні вісті*. 6 квітня.
- Петренко, В.** (2017). Демографічні втрати населення Поділля від голодомору 1932–1933 рр. *Голодомор 1932–1933 рр.: втрати української нації*. Київ, С.68–72.
- Петренко, В. І.** (2008). *Більшовицька влада та українське селянство у 20-х – 30-х рр. ХХ ст. : причини, технології, наслідки Голодомору-Геноциду (за матеріалами Поділля)*. Вінниця: ДП "ДКФ", 316 с.
- Подкур, Р. Ю., Васильєв, В. Ю., Кравченко, П. М., Лациба, В. П., Мельничук, І. П., Петренко, В. І.** (Упорядн.) (2007). *Голод та голодомор на Поділлі 1920–1940 рр. Збірник документів та матеріалів*. Вінниця: ДП "ДКФ", 704 с.
- Подкур, Р. Ю., Васильєв, В. Ю., Кравченко, П. М., Петренко, В. І.** (Упорядн.) (2013). *Настрої та поведінка населення Поділля в умовах сталінської революції згори. 1928–1940. Збірник документів та матеріалів*. Київ: Інститут історії України НАН України, 528 с.
- Подолян, В., & Рекрут, В.** (2008). *Особливості діяльності споживчої кооперації Вінниччини в умовах голодомору 30-х років ХХ століття*. Вінниця: ПП Балюк, 420 с.
- Рибак, І. В., & Матвєєв, А. Ю.** (2001). *Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині*. Кам'янець-Подільський: Абетка, 145 с.
- Рубан, В.**, (2018). *Настрої та поведінка селянства Поділля наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр.:* (дис ... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України). Черкаси, 260 с.
- СМС** – спогади мешканців села.
- Спірідонова, Л. М.** (голов. ред.) (2008). *Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Вінницька область*. Вінниця: ДП «ДКФ», 1360 с.
- Субтельний, О.** (1992). *Україна: історія*. К.: Либідь, 512 с.
- Україна.** (1929). *Україна. Статистичний щорічник*. Харків, 236 с.
- Шульга, І. Г.** (1993). *Голод на Поділлі*. Вінниця: Континент-ПРИМ, 224 с.
- Шульга, І. Г.** (1997). *Гірка правда: Нариси з історії подільського селянства 1920–1932 рр.* Вінниця: ВАТ "Віноблдрукарня", 223 с.

Олег Мельничук

Винницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
доктор історических наук, професор (Україна)

Татьяна Мельничук

Винницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
кандидат історических наук, доцент (Україна)

**Утверждение большевистского тоталитарного режима в подольском селе
в конце 1920-х – начале 1930-х гг.: причины, технологии и последствия
(на примере села Мельниковец на Винничине)**

Аннотация. Целью статьи является, на основе источников, с учетом микроисторического подхода, проследить процесс окончательного утверждения большевистского тоталитарного режима в подольском селе в конце 1920-х – начале 1930-х гг. через анализ причин, технологий и последствий. **Методология исследования** базируется на сочетании общенаучных, специально-исторических и междисциплинарных методов микроисторического исследования на основе принципов историзма, системности, научности и верификации. **Научная новизна** заключается в попытке автора, на основе анализа широкой репрезентативной источниковой базы, с позиций конкретного микроисторического исследования, проанализировать процесс насаждения большевистского тоталитарного режима в условиях второго военно-коммунистического штурма. **Выводы.** Анализ разноплановых источников, отражающих процесс насаждения большевистского тоталитарного режима в селе Мельниковцы Винничинской области, позволяет утверждать, что активизация деятельности местных органов по обобществлению крестьянских хозяйств на Подолье началась еще с весны 1928 г. Если в начале объединение крестьян в коллективы происходило большей частью добровольно, то с взятием партией курса на сплошную коллективизацию, в ноябре 1929 г., преобладают силовые методы вовлечения в коллективы. Подавление сопротивления зажиточных крестьян предлагалось осуществлять через экспроприацию их собственности и высылки за пределы постоянного проживания. Ответом подольского крестьянства на бесчинства власти была активизация открытого сопротивления, в результате чего на весну 1930 г. в части населенных пунктов Подолья, на короткое время, была даже свергнута советская власть. Появление статьи И. Сталина «Головокружение от успехов» часть крестьянства восприняла как откровенную критику вождем насильственных методов органов власти на местах, поэтому, в результате так называемых «волынок», в мае 1930 г. с коллективов вышли почти 1/3 всех членов коллективных хозяйств. Во время второго этапа сплошной коллективизации, который начался в сентябре 1930 г., основным «аргументом», который должен убедить крестьян вступать в коллективы, было налоговое давление. Влияние на крестьянство осуществлялось и через систему хлебозаготовок. Устанавливая непосильные нормы сдачи хлеба для единоличных хозяйств, власть, таким образом, заставляла их вступать в колхозы. Насильственная коллективизация, сопровождавшаяся экспроприацией собственности зажиточных крестьян, непосильные планы хлебозаготовок и принудительное изъятие продовольственных запасов привели к массовой голодовке части подольского крестьянства уже весной 1932 г. В результате искусственно спланированного Голодомора 1932–1933 гг., по подсчетам историков, население тогдашней Винничинской области уменьшилась более чем на 1 млн человек. По замыслу властей, геноцид голодом должен был окончательно покорить украинское крестьянство. Уничтожая крестьян-собственников, большевистская власть сознательно и целенаправленно уничтожала также социальную базу украинского национализма.

Ключевые слова: большевистский тоталитарный режим Голодомор, колхозы, коллективизация, Подолье, раскулачивание, крестьянство, хлебозаготовки.

Oleh A. Melnychuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University
Dr (History), Professor (Ukraine)

Tetiana A. Melnychuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

**Establishment of the Bolshevik Totalitarian Regime in Podillia
at the End of the 1920s – at the Beginning of the 1930s: Causes, Technologies And
Consequences (on the Example of the Melnykivtsi Village in the Vinnytsia Region)**

Abstract. *The purpose of the article, based on the analysis of sources, taking into account the microhistorical approach, to trace the process of final establishment of the Bolshevik totalitarian regime in the Podillia at the end of 1920s – at the beginning of the 1930s through analysis of causes, technologies and consequences. The methodology of the research is based on a combination of general scientific, special-historical and interdisciplinary methods of microhistorical research, taking into account the principles of historicism, systematics, scientificity and verification. The scientific novelty lies in the author's attempt, based on the analysis of a wide representative source base, from the standpoint of a specific microhistorical study, to analyze the process of planting the Bolshevik totalitarian regime in Podillia in the second military-communist assault. Conclusions.* An analysis of various sources reflecting the process of planting the Bolshevik totalitarian regime in the village of Melnykivtsi in the Vinnytsia region suggests that the intensification of local authorities to socialize peasant farms in Podillya began in the spring of 1928. If at the beginning of the unification of peasants voluntarily, then with the party taking a course for continuous collectivization, in November 1929, forceful methods of involvement in collectives prevailed. Suppression of the resistance of wealthy peasants was proposed through the expropriation of their property and deportation outside their permanent residence. The response of the Podillia peasantry to the atrocities of the authorities was the intensification of open resistance, as a result of which in the spring of 1930th the Soviet authorities were even overthrown for a short time in some settlements of Podillya. The appearance of J. Stalin's article "Dizziness from Success" was perceived by some peasants as an outspoken criticism by the leader of the violent methods of the local authorities, so as a result of the so-called "bagpipes", by May 1930 almost 1/3 of all members of collective farms left the collectives. . During the second stage of continuous collectivization, which began in September 1930th, the main "argument" that was to persuade the peasants to join the collectives was tax pressure. Influence on the peasantry was carried out through the system of grain procurement. By setting unbearable norms for the delivery of bread for individual farms, the authorities thus forced them to join the collective farms. Forced collectivization, accompanied by the expropriation of wealthy peasants, unbearable grain procurement plans and the forced seizure of food supplies led to mass starvation of part of the Podolsk peasantry in the spring of 1932. As a result of the artificially planned Holodomor of 1932-1933th decreased by more than 1 million people. According to the authorities' plan, the genocide was to finally subdue the Ukrainian peasantry by starvation. By destroying the peasant owners, the Bolshevik government also deliberately and purposefully destroyed the social base of Ukrainian nationalism.

Key words: Bolshevik totalitarian regime, Holodomor, collective farms, collectivization, Podillya, dekulakization, peasantry, grain procurement.

References:

- Vasyljev, V., & Viola, L.** (1997). *Kolektyvizacija i seljanskyj opir na Ukrajinu (lystopad 1929 – berezenj 1930)* [Collectivization and peasant resistance in Ukraine (November 1929 - March 1930)]. Vinnycja: Loghos, 536 p. [in Ukrainian].
- Vynokurova, F., Podkur, R.** (Comps.) (1998). *Gholod 1932—1933, 1946—1947 rr. Vinnycjka oblastj. Dokumenty i materialy.* [Famine 1932—1933, 1946—1947 rr. Vinnytsia region. Documents and materials.] Vinnycja: Anteks-U LTD, 224 p. [in Ukrainian].
- Ghryghorchuk, P.S., & Meljnuchuk, O.A.** (2001). *Komitety nezamozhnykh seljan na Podilli (1920-1933 rr.)* [Committees of poor peasants in Podolia (1920-1933)]. Vinnycja: VDPU, 160 p. [in Ukrainian].
- DAViO** – Derzhavnyj arkhiv Vinnycjkoji oblasti [State Archives of Vinnytsia Region]. [in Ukrainian].
- Kravchenko, P. M.** (2017). *Kadrova polityka stalinskogho rezhymu v roky gholodomoru 1932–1933 rr. na Podilli* [Personnel policy of the Stalinist regime during the Holodomor of 1932–1933 in Podillya]. *Naukovi zapysky Vinnycjkogho derzhavnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Mykhajla Kocjubynskogho. Serija : Istorija – Scientific papers of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University. Series: History.* 25. 203–209. [in Ukrainian].

- .....
- Macjko, V.** (Comps.) (1993). *Gholod na Podilli: Krygha svitdenj [Famine in Podillia: A Book of Testimonies]*. Kam'janecj-Podiljskyj, 704 p. [in Ukrainian]
- Meljnychuk, O.** (Comps.) (2015). *Bo ty ljubyv, v dushi berigh, jak skarb koshtovnyj, Ukrajinu: zhyttjepys ukrajins'kogho patriota Ivana Demydovycha Jurchenka [Because you loved, cherished in your soul, like a precious treasure, Ukraine: biography of the Ukrainian patriot Ivan Demidovich Yurchenko]*. Vinnycja: «Niland-LTD», 268 p. [in Ukrainian].
- Meljnychuk, O.A., & Meljnychuk, T.A.** (2017a). Gholodomor 1932-33 rr. v seli Meljnykivcjakh na Nemyrivshhyni [The Holodomor of 1932-33 in the village of Melnykivtsi in the Nemyriv region]. Abstracts of Papers '17 : *Vinnychchyna. Krajeznavchi doslidzhennja*. (pp. 87–98). Vinnycja. [in Ukrainian].
- Meljnychuk, O.A., & Meljnychuk, T.A.** (2017b). Selo Meljnykivci Nemyrivskogho rajonu v period suciljnoji kolektyvizaciji [The village of Melnykivtsi, Nemyriv region, during the period of continuous collectivization]. Abstracts of Papers '17: *Materialy XV Podiljs'koji vseukrajins'koji naukoivoji istoriko-krajeznavchoji konferenciji* (pp. 200–205). Kam'janecj-Podiljskyj. [in Ukrainian].
- Pashhenko, I.I.** (2019). Orghany prokuratury v period kolektyvizaciji sil's'kogho ghospodarstva na Podilli (1927–1933 rr.) [Prosecutor's offices during the collectivization of agriculture in Podillya (1927-1933)]. Ghileja: naukovyj visnyk – *Gileya: scientific bulletin*. 140(1). 79–82. [in Ukrainian].
- Peredova stattja** (1978). *Kolghospni visti – Collective farm news*. 6 kvitnja. [in Ukrainian].
- Petrenko, V.** (2017). Demografichni vtraty naselennja Podillja vid gholodomoru 1932-1933 rr. [Demographic losses of the population of Podillya from the Holodomor of 1932-1933] *Gholodomor 1932-1933 rr.: vtraty ukrajins'koji naciji* (pp.68-72). Kyjiv. [in Ukrainian].
- Petrenko, V.I.** (2008). *Bilshovycjka vlada ta ukrajins'ke seljanstvo u 20-kh – 30-kh rr. XX st.: prychny, tekhnologhiji, naslidky Gholodomoru-Ghenocydu (za materialamy Podillja) [Bolshevik government and the Ukrainian peasantry in the 20's - 30's of the twentieth century. : causes, technologies, consequences of the Holodomor-Genocide (according to Podillya)]*. Vinnycja: DP "DKF", 316 p. [in Ukrainian].
- Podkur, R.Ju., Vasyljjev, V.Ju., Kravchenko, P.M., Lacyba, V.P., Meljnychuk, I.P., Petrenko, V.I.** (Comps.) (2007). *Gholod ta gholodomor na Podilli 1920–1940 rr. Zbirnyk dokumentiv ta materialiv [Famine and Holodomor in Podillia 1920–1940. Collection of documents and materials]*. Vinnycja: DP "DKF", 704 p. [in Ukrainian].
- Podkur, R.Ju., Vasyljjev, V.Ju., Kravchenko, P.M., Petrenko, V.I.** (Comps.) (2013). *Nastroji ta povedinka naselennja Podillja v umovakh stalins'koji revoluciji zghory. 1928-1940 [Attitudes and behavior of the population of Podillya in the conditions of the Stalinist revolution from above. 1928-1940]*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajin NAN Ukrajin, 528 p. [in Ukrainian].
- Podoljan, V., & Rekrut, V.** (2008). *Osoblyvosti dijalnosti spozhyvchoji kooperaciji Vinnychchyny v umovakh gholodomoru 30-kh rokiv XX stolittja [Features of activity of consumer cooperation of Vinnytsia region in the conditions of famine of 30th years of the XX-th century]*. Vinnycja: PP Baljuk, 420 p. [in Ukrainian].
- Rybak, I.V., & Matvejev, A.Ju.** (2001). *Traghichnyj perelom. Kolektyvizacija i rozkurkulennja na Podilli ta Pivdenno-Skhidnij Volyni [Tragic fracture. Collectivization and dekulakization in Podillia and South-Eastern Volhynia]*. Kam'janecj-Podiljskyj: Abetka, 145 p. [in Ukrainian].
- Ruban, V.** (2018). *Nastroji ta povedinka seljanstva Podillja naprykinci 1920-kh - pochatku 1930-kh rr. [The mood and behavior of the peasantry of Podillya in the late 1920's - early 1930's.]: (Candidate's thesis)*. Cherkasy. [in Ukrainian].
- SMS** – Spoghady meshkanciv sela [Memories of the villagers]. [in Ukrainian].
- Spiridonova, L.M.** (Ed.) (2008). *Nacionaljna knygha pam'jati zhertv gholodomoru 1932-1933 rokiv v Ukrajinu. Vinnyts'ka oblastj [National Book of Remembrance for the Victims of the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine. Vinnytsia region]*. Vinnycja: DP «DKF», 1360 p. [in Ukrainian].
- Subteljnyj, O.** (1992). *Ukrajina: istorija [Ukraine: history]*. K.: Lybidj, 512 p. [in Ukrainian].
- Ukrajina.** (1929). *Ukrajina. Statystychnyj shhorichnyk [Ukraine. Statistical yearbook]*. Kharkiv, 236 p. [in Ukrainian].
- Shuljgha, I.Gh.** (1993). *Gholod na Podilli [Famine in Podillia]*. Vinnycja: Kontyent-PRYM, 224 p. [in Ukrainian].
- Shuljgha, I.Gh.** (1997). *Ghirka pravda: Narysy z istoriji podiljs'kogho seljanstva 1920-1932 rr. [Bitter truth: Essays on the history of the Podolsk peasantry 1920-1932.]*. Vinnycja: VAT "Vinobludrukarnja", 223 p.

Статтю надіслано до редколегії 06.01.2021 р.
Статтю рекомендовано до друку 12.02.2021 р.